

Smrt vůdce

Vladimír Macura

Šťastný věk (Symboly, emblémy, mýty 1948–1989). Praha: Pražská imaginace, 1992. S. 54–57.

Sémiotika ráje si vynucovala popírání smrti. Smrt se jevila čímsi zcela nepřírozeným, zásadně narušujícím základní principy „nové doby“. Socialismus byl v příznačně eschatologickém pojetí nazírán jako konečné dosažení ideální říše štěstí a pozemského blaha, a přírodní fakt zániku se ocital s touto představou v příkrém rozporu. Smrt tak byla znakově vyčleňována mimo svět socialismu a spojována s cizím, nepřátelským světem za hranicemi edenu. Stejně jako se jevila „netypickou“ pro svět socialismu, zdála se být naopak „typickou“ pro svět kapitalistického Západu (i sémantika „východu“ jako místa, kde se slunce „rodí“, a „západu“, kde „hyne“, tu se hrávala svou roli), odsouzeného vznikem socialismu ke zkáze a v přítomnosti již – podle teorie o zákonitém střídání epoch v dějinách – odumírajícího, a vlastně přímo mrtvého.

Uvnitř socialistického světa se pak smrt spínala s těmi, kdož se z něho vydělovali jako „nepřátelé“, „zrádci“, „zaprodanci“. Ti byli uvnitř hranic socialismu představiteli cizí „civilizace smrti“ (V. Závada¹), v ráji „smrt rozsávali“ a podle zákona odplaty jim smrt byla také souzena. Jurisdikce tak vlastně jen věčně vyplňovala mytické schéma: my = život, oni = smrt.

Pokud se „smrt“ spojovala s některým prvkem socialistického světa, celková významová tendence mířila k přísnému omezení její působnosti. Smrt se vesměs chápala jako důsledek zásahu z vnějšku, jako plod světa zla. Jinými slovy: faktická nepřírozenost smrti v sebereflexi socialismu vedla nutně také k upřednostňování smrti nepřírozené, tj. násilné, v rozmanitých syžetech socialistickou kulturou produkovaných (člověk hyne rukou nepřitele). V každém případě smrt v dobové interpretaci vyžadovala zvláštní rámec, který ji posouval k pozitivnímu zhodnocení. Dokonce i smrt heroická – jakkoli vykupována nadosobním posláním, a tedy vkladem do optimisticky gradovaného vývoje lidstva – tíhla k tomu být oslabována, v krajním případě dokonce mohlo docházet i k vytváření jiných, optimistických verzí tradičních tragických dějů:

Do kaple Betlémské dnes kdyby Hus vešel,
aby svým potomkům slovo pravdy kázal,
čím je dnes Kostnice? – Ne, tam by dnes nešel,
aniž by mnohý Čech proto hlavu věšel,
Vám by Hus, Gottwalde, uznání své vzkázal.
J. A. Uher²

Nedala-li se smrt z obzoru přímo vyloučit, musela být alespoň zbavena tragiky. Bylo třeba ji podat, pokud se vzpírala heroizaci, jen jako nahodilý fakt osobní, překry-

vaný univerzálními hodnotami, jež z principu narušit nemohla, protože byly věčně živé.

Již bylo řečeno, že takovou univerzální svrchovanou hodnotou se stal u nás cestou rychlého mytizačního procesu po válce a především po Únoru 1948 také Klement Gottwald. Proměnil se v transcendentálii, vůči níž se všechno ostatní jevílo pouze dílčí konkretizací („Gottwaldův národ“, „Gottwaldova strana“, „Gottwaldova mládež“), ba dokonce i reálné lidské činy byly jen naplňováním obecných činů Gottwaldových („Když jste vytýkali, jako by on vytýkal, když jste chválili, jako by soudruh Gottwald chválil...“, S. Oborský³). Byl to proces, který plně – byť na hierarchicky nižší úrovni – opakoval mytizační pochody, které přesunuly mezi transcendentálie J. V. Stalina. Stalin a Gottwald vytvářeli v dobovém vnímání vlastně obecnou duchovní podstatu, *logos* veškeré skutečnosti, všechny jevy roviny sociální, politické, ale i přírodní byly nahlíženy jen jako „vtělení“ Stalina a/nebo Gottwalda, jako vlastnost z nich odvozená („Stalin je život“, J. Pilař – „Staline, /jsi slunce, / voda, / vzduch“, M. Lašková⁴).

Březen roku 1953, kdy Stalin a Gottwald bezprostředně za sebou zemřeli (5. 3. a 14. 3.), znamenal otřes. Proměna obou osobností ve znaky a současně jejich prorůstání veškerou realitou již dosáhlo takového stupně, že se všechno kolem jevílo pouhým znakem těchto znaků primárních. Byla-li smrt něčím v jádru se socialismem neslučitelným, nepřicházela smrt „univerzálii“ (transcendentálii) již vůbec v úvahu. Zakládala se na nich doslova veškerá realita socialismu: smrt by tu ohrozila samu podstatu kosmu. Přijmout smrt obou státníků jako fakt by znamenalo akceptovat fakt rozpadu světa.

Jestliže důležitým mechanismem vnitřní kontroly světa socialismu bylo obecně popírání faktu smrti, tím spíše bylo přímo nutností znakově zrušit smrt vůdce. Skon obou státníků byl vnímán jako cosi zhola nemožného („Ty nejsi mrtev, nemožno, / to vůbec pravda není“, J. Návrat – „Nemohu věřit tomu, / co možné není“, Z. Sýkora⁵), v nejrůznějších typech textů se opakoval v té či oné podobě motiv „nezemřel, žije dál“ („- Neumřel, mamí, že ne ? / – Ne, malá... Živý je!“, P. Kohout – „On nezemřel, on žije zas!“; L. Zembalová – „Neříkejte – zemřel... / Takový člověk neumírá“, J. Záhořík⁶).

Přetvoření osobnosti v mýtus sice umožnilo, aby se její smrt jevíla čímsi postaveným naroveň kosmické kata-

³ Stanislav Oborský, *Ze životopisu*, in: Alexej Kusák (ed.), *Gottwald je s námi, Náš první dělnický prezident v zrcadle České a slovenské poesie a prózy*, Praha, Naše vojsko 1953, s. 270.

⁴ Jan Pilař, *Hvězda života, Verše z let 1950 – 1953*, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 107. Marie Lašková, in: sb. *Žijí v nás*, c. d., s. 23.

⁵ Josef Návrat, *Ještě nám neměl odcházet!*, in: sb. *Žijí v nás!*, c. d., s. 41. Zdeněk Sýkora, *Nevěřím, tamtéž*, s. 42.

⁶ Pavel Kohout, *Čas lásky a boje, Verše a písně z let 1952 – 1954*, Praha, Mladá fronta 1954, s. 55. Ludmila Zembalová, *Pamatuj, synku*, in: sb. *Žijí v nás!*, c. d., s. 55. Josef Záhořík, *Hlas, tamtéž*, s. 85.

¹ Vilém Závada, *Město světla*, Praha, Československý spisovatel 1950, s. 30.

² Jan Alois Uher, in: *Žijí v nás*, Sborník básní a skladeb lidových autorů a skladatelů k úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda, Praha, Orbis 1954, s. 59.

strofě, ale právě proto, že přinášelo také nutné odtržení znaku Gottwald a znaku Stalin od jejich skutečných lidských nositelů, vlastně celý proces zneplatnění smrti současně usnadňovalo. Už dávno před březnem 1953 došlo k ustálení představy o mystické totožnosti vůdce s "lidem", s "námi". Nejen v tom, že vzešel „z lidu“ nebo že se vláda „lidu“ uskutečňuje skrze něj. Pronikání znaku Gottwald nebo Stalin veškerou realitou mířilo prostě k naprostému splynutí vůdce s masou: „on – to jsme my“. „Mocná stará Smrt“ (J. Kostra⁷) vlastně musela již proto narazit na neúspěch, Stalin i Gottwald dávno stačili dosáhnout nesmrtnosti, jejich život pokračoval v životě lidu („Zemřel nám Stalin. – Věčně, na věky však bude žít v nás!“; V. Daněk⁸), nebo v ještě vyostřenější formulaci: život lidu mohl pokračovat jen v životě svých vůdců: „Ó Velký, Slavný, Vítězný – přijali jsme od Tebe, co jsi nám Svou Smrtí dal: *Tebe samého* – a v Tobě budeme žít dál!“ (Z. Wolkerová⁹).

Obě úmrtí tak vyvolala na počátku března roku 1953 dvojí reakci: jednak zděšení z toho, že smrt se mohla dotknout i osob vlastně nadpozemských, posvátných, a jednak i ono dobově obvyklé rituální zastírání, popírání faktu smrti, ovšem o to silnější, oč více tady smrt zasahovala samu podstatu systému. Tato dvojí reakce prosvítala také oficiálním ceremoniálem Gottwaldova pohřbu a kampaní, která ho provázela. Na jedné straně se monumentální organizací podtrhávala tragičnost, katastrofičnost události, její hluboký dopad na život celého společenství, ale i osobní bolestné prožívání každým jednotlivcem. Na straně druhé právě ta monumentálnost stvrzovala trvalost, nenarušenost socialistického světa, který funguje, dál, přestože jeho tvůrce, „vůdce“ ve své tělesné podobě zesnul. Sám rituál státního pohřbu umožnil odsunout do pozadí moment rozloučení s konkrétním lidským jedincem a naopak postavit do centra stát, jeho aparát, jeho ideologii. Tento prvek byl tehdy zcela jednoznačně zdůrazňován (Stalinův pohřeb například už probíhal zcela bez účasti lidí důvěrně a příbuzensky s mrtvým spjatých). Obecně se zvýrazňovalo v oficiálních komentářích v případě Gottwalda, stejně jako před tím v případě Stalinově, že smrt nijak nezměnila podobu vůdce („Smrt nezměnila rysy milované tváře, celému světu tak dobře známé“¹⁰ – „Z klidné, smrtí nezměněné tváře vyzařuje i nyní pevnost, jistota a důvěra ve zdar započatého díla“¹¹). Také v tom byl obsažen symbol „selhání smrti“ před majestátem vůdce a socialismu. Obvyklé rituální znaky smrti a smutku (černá vlajka na Hradě, černým flórem zakrytá okna a zrcadla, řecké ohně apod.) byly doprovázeny nápadnými symboly socialismu: rudá látka na stěnách Španělského sálu, rudé květy, pěticípá hvězda za katafalkem i na tribuně na Václavském náměstí u Muzea („znamení, pod nímž velký mrtvý bojoval

a vítězil“¹²). Celková organizace tryzny akcentovala nejdůležitější ideologické složky socialistického státu. Důraz byl položen na přátelství se Sovětským svazem („to není jen smuteční akt... je to veliká, stamilióny srdcí nesená manifestace věrné a věčné jednoty našich národů s národy sovětskými“, J. Drda¹³). Demonstrace vojenské síly přehlídkou vojska a lidových milic na Letné se stala výrazem toho, že smrt státníka socialismus neochromila. Statisicové zástupy lidí proudící kolem katafalku a doprovázející pak rakev s tělem dělnického prezidenta na jeho poslední cestě stvrzovaly platnost mytologické teze o vůdci, který žije dál ve svém lidu, a o lidu, jenž žije dál ve svém vůdci. Na hluboké kořeny nového řádu upozorňovala aktualizace husitské tradice (rakev byla uložena na Vítkov za zvuků Smetanova Tábora).

Umístění mrtvého do Národního památníku na Vítkově a přeměna budovy v mauzoleum byla vlastně vítězným vyvrcholením obřadního zápasu se smrtí, který se v březnu 1953 v Československu rozpoutal. Šok byl tímto aktem definitivně odstraněn. Fyzická schránka zesnulého nebyla vydána na pospas rozkladu, ale zachována na věky. Balzamování mrtvého tu navázalo na cizí, exotickou, v Evropě nepřírozeň působící tradici a současně rozhodným způsobem posunulo její význam. Nebožtík nebyl – jak upozorňuje Boris Groys (GROYS 1988, 71-76) – oblečen do rituálních šatů přechodu a navždy skryt pohledu smrtelníka, ale naopak umístěn ve vitrině a změněn v exponát: novodobé mauzoleum v sobě spojilo funkci egyptské pyramidy a muzea. Mrtvý státník byl prostě vystaven jako věčný, pozemský důkaz své nesmrtnosti.

Pohřbení Gottwalda do mauzolea odkazovalo však k dávné orientální tradici zprostředkovaně, bylo především opakováním mumifikace Stalina a mumifikace Lenina. Stejně jako uložení Stalina do mauzolea na Rudém náměstí po boku V. I. Lenina bylo gestem dovršujícím Stalinovo zbožštění, mělo obdobnou funkci i uložení Klementa Gottwalda na Vítkově. Také tímto aktem byl československý „první dělnický prezident“ kladen ve skutečnosti po boku Lenina a Stalina, a tak obdobně jako oni povýšen se vši (tolik dočasnou ovšem) definitivností mezi polobohy.

Smrt Gottwaldova, od samého počátku vnímaná jako „věrnost Stalinovi“ („i v smrti věrný / svému učiteli!“; J. Havel¹⁴), jako stvrzení nerozlomného pouta Československa a Sovětského svazu („Sblížili nás na věky svým životem, / spojili nás na věky i smrtí“, P. Kohout¹⁵), byla mauzoleem proměněna „navždy“ v památník Gottwaldovy velikosti, v památník velikosti nové epochy a nerozborné družby se SSSR. Zlaté litery jména Stalinova, které se objevilo vedle Leninova jména na moskevském mauzoleu, stejně jako zlaté litery KG na mauzoleu v Praze byly důkazem přeměny Člověka Džugašviliho i člověka Gottwalda ve znaky, dokládaly sílu znakovosti, která měla zachránit i lidské tělo, fyzického „nositele znaku“ před neúprosnými zákony přírodních procesů.

⁷ Ján Kostra, *Proti smrti*, in: A. Kusák, c. d., s. 295.

⁸ Václav Daněk, *Soudruhu Staline!*, in: sb. *Žijí v nás!*, c. d., s. 43.

⁹ Zdena Wolkerová, *Stalin mrtev*, tamtéž, s. 17.

¹⁰ an., *Sovětský lid a všechno pokrokové lidstvo se loučí se svým učitelem a otcem -soudruhem Stalinem*, *Rudé právo* 33, 1953, 67, s. 1, 8. 3.

¹¹ an., *Československý lid se loučí s Klementem Gottwaldem*, *Rudé právo* 33, 1953, 76, s. 1, 17. 3.

¹² Jiří Marek, *Ve Španělském sále*, *Rudé právo* 33, 1953, 76, s. 1, 17. 3.

¹³ Jan Drda, *Národ před rakví otcovou*, *Rudé právo* 33, 1953, 77, s. 3, 18. 3.

¹⁴ Jiří Havel, *Kupředu, soudruzi*, in: A. Kusák, s. 355.

¹⁵ Pavel Kohout, *Čas lásky a boje*, c. d., s. 61.

Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta

Katedra české literatury a literární vědy

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

tel: 221 619 232

fax: 221 619 233

kontaktní e-mail: ceslit@ff.cuni.cz

website: <http://cl.ff.cuni.cz>

textová edice: [ViS]

Veškeré poznámky, připomínky, námítky, dotazy či vne-
chávký v textu hláste na e-mail grant_kcl@centrum.cz.
